

Centralne Zrzeszenie Nauczycieli Czeskich na Śląsku [Ústřední spolek českých učitelů ve Slezsku] w latach 1894–1918

MARZENA BOGUS – JANUSZ SPYRA

Bogus, Marzena – Spyra, Janusz: Central Association of Czech Teachers in Silesia [Ústřední spolek českých učitelů ve Slezsku] in the Years 1894–1918

Over the course of the 1800s, schools played a vital role in the process of shaping modern associations. They prepared the upcoming generations for life in a world that changed more and more rapidly, and was an important means for passing down ways and patterns of behaviour, which were required by political and societal elites. The way in which this information was related to students – in other words, the attitude of the teachers – was also significant. Teachers in the Austrian Empire (and after 1867, in Austria-Hungary) started to organise themselves in the latter half of the 19th century, and in Austrian Silesia, a similar process started in 1868. The first local and unambiguously Czech teachers' association was founded in 1882, followed by several others. Their representative body, the Central Association of Czech Teachers, was established in 1894.

Keywords Teacher Organisations; Austrian Silesia; Austrian-Hungary; National Movement; Language Question

Contact *Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie; m.bogus@ajd.czyst.pl; janusz.spyra@wp.pl*

Doba je důležitá, boj na všech stranách¹

W 1924 r. w gazecie *Národní osvobození* ukazał się artykuł przypominający osiągnięcia centralnej organizacji nauczycieli czeskich Śląska [Austriackiego], z okazji jubileuszu 30-lecia jej powstania². Trudno uwierzyć, ale ta okolicznościowa nota prasowa (zawierająca nie całkiem precyzyjny zarys dziejów zrzeszenia) jest jedną z najobszerniejszych charakterystyk naczelnej instytucji, skupiającej narodowo uświadomionych czeskich nauczycieli działających w szkołach śląskich, jaka trafiła do szerszego odbiorcy. Także

* Artykuł powstał jako realizacja projektu: *Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie*, UMO-2013/11/B/HS3/04478 finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki w Polsce.

¹ Zdanie Františka Madera na zebraniu Opawskiego stowarzyszenia nauczycieli, wygłoszone 3. 12. 1903 r. *Školský Věstník (dalej ŠV)* 1, 1904, nr 1, s. 8.

² Tři desítky let práce českého učitelstva ve Slezsku. *Národní osvobození*, 17. 11. 1924, s.1.

w naukowych opracowaniach tylko się o niej wspomina³, choć jest oczywiste, że szkoła już w XIX wieku była jednym z najważniejszych narzędzi społecznego oddziaływania. Na Śląsku Austriackim, przed 1918 r., postawa uświadomionych narodowo nauczycieli była dla czeskiej wspólnoty wręcz podstawowa, a takie osoby skupiało Centralne Zrzeszenie Nauczycieli Czeskich na Śląsku [Ústřední spolek českých učitelů ve Slezsku, dále ÚSČUS]. Najobszerniejszym zarysem pracy interesującego nas zrzeszenia, jaki można znaleźć w druku, pozostaje opis przygotowany przez samych działaczy na potrzeby zjazdu nauczycieli w Pradze, zorganizowanego w 1908 r.⁴

Działalność centralnej czeskiej organizacji nauczycielskiej na Śląsku Austriackim to ważny element dziejów szkolnictwa ludowego na tym mieszanym narodowo obszarze, który dopiero w 2 poł. XIX w. zaczął się szybko rozwijać, w oparciu o rolnictwo i przemysł tekstylny w jego zachodniej części, a górnictwo i hutnictwo we wschodniej, czyli na Śląsku Cieszyńskim. Podobnie rozwijała się oświata ludowa, choć jej podstawy dały już reformy Marii Teresy i Józefa II z 1774 r., wprowadzające obowiązek szkolny i standaryzowany program nauczania. Nauczyciele ludowi pozostali jednak bardziej sługami gminy i kościołów, które od 1805 r. zarządzały szkołami elementarnymi, niż specjalistami od nauczania. Wpływa na to miały niskie kwalifikacje zawodowe, fatalna sytuacja materialna oraz brak możliwości zrzeszania się⁵. Pierwsze próby uzgodnienia wspólnych dążeń nauczycieli miały miejsce w 1848 r.⁶, ale po zduszeniu Wiosny Ludów na kilkanaście lat ustały. Sprawie jedności zawodowej nie służył także podpisany w 1855 r. konkordat, który pozwalał na jeszcze mocniejszy nadzór kleru nad edukacją. Nadzieje nauczycielstwa odżyły po podjęciu przez Franciszka Józefa I wymuszonych reform, po przegranej wojnie z 1859 r. Dla procesu organizowania się nauczycieli podstawowe znaczenie miała ustawa o stowarzyszeniach (wydana w listopadzie 1867 r.) oraz liberalna ustawa o podstawach szkolnictwa elementarnego z 14 maja 1869 r., która oddawała szkoły pod nadzór rad szkolnych działających pod egidą Sejmu Śląskiego w Opawie. W efekcie, śladem Wiednia i innych krajów monarchii, także na Śląsku Austriackim zaczęły powstawać stowarzyszenia skupiające nauczycieli placówek ludowych oraz sympatyków szkoły,

³ Por. GAWRECKI, Dan i in.: *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, 1. Opava 2003, s. 267.

⁴ Z okazji tej przygotowano publikację zawierającą obok materiałów programowych zarysy dziejów organizacji nauczycielskich, które miały uczestniczyć w zjeździe. Jeden z obszerniejszych dokumentów opracował ówczesny wiceprzewodniczący ÚSČUS Ludvík Šimoš (ŠIMOŠ, Ludvík: *Ústřední spolek českých učitelů ve Slezsku*. In: ČERNÝ, Jos[ef] – SKÁLA, B[ohdan]: *Slavnostní list sjezdu slovanského učitelstva a přátel školství v král. hlav. městě Praze od 9. do 15 srpna 1908*. Praha [1908], s. 26–28). O zjeździe SPYRA, Janusz: *Bez strażaków i trąbek, czyli prasa o zjazdach nauczycieli słowiańskich w monarchii austriackiej przed 1914 rokiem*. In: BOGUS, Marzena (ed.): *Język – szkoła – przestrzeń jako determinanty rozwoju kultury Śląska Cieszyńskiego / Jazyk – škola – prostor jako determinanty kulturního vývoje Těšínského Slezska*. Czeski Cieszyn 2012, s. 142–164.

⁵ BOGUS, Marzena: *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku*. Częstochowa – Czeski Cieszyn 2013, s. 72–78. Syntetyczny obraz dziejów szkolnictwa elementarnego w ramach grantu *Historický proces modernizace (na příkladu Rakouského Slezska)*, pod kierunkiem prof. dr. hab. Aleša Zářického, finansowanego ze środków Grantové agentury České republiky, č. 13-28086 S przygotowała M. Bogus, *Szkolnictwo elementarne i jego wkład w proces modernizacji Śląska Austriackiego w XIX wieku* (w druku).

⁶ SOUKAL, Josef: *První sjezd učitelstva moravského a slezského r. 1848 ve Slavkově. Sborník Ústředního spolku učitelských jednot na Moravě*, 2, 1904, s. 486–490. Por. BOGUS, Marzena: *Nauczyciele szkół ludowych*, s. 77–78.

deklarujące działalność w interesie edukacji i stanu nauczycielskiego⁷. Do założonego w 1868 r. Powiatowego Towarzystwa Nauczycieli [Bezirk-Lehrerverein] w Opawie należeli także nauczyciele z Klimkovic i okolic⁸. Ostatecznie jednak, m.in. ze względu na problemy komunikacyjne, na prowincji zaczęły powstawać lokalne stowarzyszenia nauczycielskie, które po kolei przystępowały do Austriacko-śląskiego Krajowego Zrzeszenia Nauczycieli [österr.-schles. Landes-Lehrerverein, dalej LLV], ogólnej organizacji nauczycielstwa śląskiego, utworzonej w 1871 r.⁹

Podobnie było w regionach zamieszkałych w większej liczbie przez ludność czeską, czyli południowych fragmentach Śląska Opawskiego i zachodnich regionach Śląska Cieszyńskiego. Lokalne stowarzyszenie w Klimkovicach zaczęto organizować w 1872 r., a ukonstytuowało się ono na początku 1873 r. jako Powiatowe Towarzystwo Nauczycielskie [Bezirks-Lehrerverein]. Na pierwszych plenarnych zebraniach, w lutym i marcu 1873 r., uchwalono m.in. petycję do Krajowej Rady Szkolnej o zrównanie dodatków funkcyjnych dla kierowników jednoklasowych szkół ludowych z tymi o większej liczbie klas, o zniesienie czesnego oraz o podwyżkę płac¹⁰. Przeważenie postulatów przez niewielkie stowarzyszenie (w 1875 r. liczyło 15 członków) było oczywiście niemożliwe, dlatego na zebraniu 9 czerwca 1875 r. uchwalono przystąpienie do LLV¹¹. Później podejmowano jeszcze wiele interwencji i zgłaszano różne postulaty, w większości bez skutku¹².

Stowarzyszenie z Klimkovic i okolic skupiało nauczycieli czeskich i niemieckich. Skład podobnej organizacji powstałej w Boguminie był bardziej skomplikowany. Ówczesny bogumiński okręg sądowy, do którego (do 1904 r.) należały także okolice Polskiej Ostrawy, był regionem szczególnie mieszanym, z ludnością zarówno czeską, polską, jak i niemiecką. Powstał tu najpierw Klub Nauczycielski dla tegoż okręgu sądowego, którego zebranie założycielskie odbyło się 12 kwietnia 1876 r. Przełożonym został Franciszek Dostał, zastępcą Karel J. Bukovanský, sekretarzami Henryk Bieniecki i Józef Karkoszka, a kasjerem Jan Wandrol. Statut klubu dopuszczał również przystąpienie nauczycieli z sąsiednich okręgów sądowych, nawet z Moraw. Już podczas plenarnego zebrania, 14 listopada 1876 r., przegłosowano wstąpienie do LLV. Klub liczył wówczas 23 członków¹³. Spotkania poświęcone były problemom ważnym także dla nauczycieli placówek z polskim

⁷ Działalność stowarzyszeń nauczycielskich jest tematem grantu pt. *Nauczyciele oraz ich stowarzyszenia na tle dyskursu społecznego w modernizującej się Europie (na przykładzie Śląska Austriackiego)*, nr UMO – 2013/11/B/HS3/04478, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, którego wykonawcami są autorzy artykułu.

⁸ Władze stowarzyszenia planowały założyć okręgowe biblioteki niemieckie w Odrach i Bilovcu oraz czeskie w Opawie i Klimkovicach, dostępnych dla całego nauczycielstwa powiatu (Schlesische Schulblatt, dalej Sch.Sl., 1872, s. 30). Por. *Jahresbericht des Troppauer Bezirks-Lehrer-Vereines*. Troppau 1868.

⁹ Por. *Fest-Schrift (1871–1896) zum Jubiläums-Lehrertage des österr.-schles. Landes-Lehrervereines, Troppau, 3., 4. und 5. August 1896*. Troppau 1896. Organem prasowym zrzeszenia był wydawany od 1872 r. Sch.Sl.

¹⁰ Sch.Sl. 1872, s. 64; 1873, s. 69, s. 95–96, 119. Wysłali też petycję do Rady Państwa w Wiedniu, popartą przez zarząd LLV (Sch.Sl. 1874, s. 104).

¹¹ Sch.Sl. 1875, s. 229, 233, 270, 308. Por. tamże 1876, s. 85, 88, 139, 270.

¹² Np. w sprawie zwolnienia nauczycieli z opłat, jeśli podejmują pracę w innym kraju koronnym (*Česká škola: Časopis vychovatelský pro učitelstvo a přátele školství národního v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku*, 1887, s. 35).

¹³ Sch.Sl. 1876, s. 88, 121, 146, 174, 205, 255, 269.

i czeskim językiem nauczania¹⁴. Zajmowano się też sprawami ogólniejszymi. Na forum LLV działacze klubu poparli np. pismo Niemieckiego Towarzystwa Pedagogicznego [Deutscher pädagogischer Verein] w Cieszynie o zrównaniu uprawnień nauczycieli posiadających świadectwa do nauczania w dawnych szkołach głównych z tymi, które obowiązywały wówczas w szkołach ludowych¹⁵.

Na Śląsku Austriackim władza pozostawała jednak w ręku Niemców, czego jaskrawym przejawem w odniesieniu do szkolnictwa elementarnego było rozporządzenie Krajowej Rady Szkolnej z 1873 r., obligujące wszystkie szkoły ludowe do nauczania języka niemieckiego (tzw. Lex Zeynek)¹⁶. W języku urzędowym odbywały się nakazane ustawą okresowe konferencje nauczycielskie. Także działające stowarzyszenia nauczycielskie, choć przyjmowały wszystkich (stąd określano je mianem „ogólnych”) i deklarowały równość wszystkich narodowości, urzędowały po niemiecku. Na życzenie członków, poszczególne wystąpienia mogły być jednak po czesku lub polsku¹⁷. Czesi byli najmniej liczną narodowością zamieszkującą Śląsk Austriacki (ok. 22%). Dodatkowo większość mieszkała na Śląsku Cieszyńskim¹⁸, podczas gdy ich ośrodki organizacyjne działały w niemieckiej Opawie. Stąd też czeskie publikacje¹⁹ oraz prasa²⁰ ukazują dość ponury obraz czeskiego szkolnictwa elementarnego. Z drugiej strony w czeskich gazetach często poruszano temat edukacji²¹, ale niewiele artykułów poświęconych było nauczycielom. Poprzestawano na relacjonowaniu zebrań czeskich stowarzyszeń nauczycielskich²², rzadko otwarcie wspierano ich dążenia. Z reguły udzielano instrukcji, co nauczyciele powinni robić, aby być *dobrymi apostołami członków czeskiego narodu tak w szkole, jak*

¹⁴ Przykładowo w 1878 r. obszernie debatowano m.in. o podręcznikach opracowanych po polsku (elementarz Adama Rusza) oraz bajkach w języku czeskim, którym wytykano różne słabości. Sch.Sl. 1878, s. 12.

¹⁵ Sch.Sl. 1876, s. 143; Tamże 1878, s. 12; Tamże 1879, s. 141; Tamże 1881, s. 246.

¹⁶ KASPRZYKIEWICZ, Jozef: *Landesgesetze für Schlesien, 2: Schulgesetze. Kultusgesetze*. Teschen 1910, s. 45–49; FICEK, Viktor: Pověstný školský výnos Gustava Zeynka. *Slezský sborník* 70, 1972, s. 210–215.

¹⁷ Por. Sch.Sl. 1877, s. 84. Zarząd stowarzyszenia nauczycieli w Klimkovicach bez sprzeciwu naradzał się nad wprowadzeniem w życie nauki języka niemieckiego w słowiańskich szkołach. Sch.Sl. 1873, s. 119.

¹⁸ W 1890 r. 12,3%, na Opawskim tylko 9,5%. Większość stanowili w okręgach sądowych Opawa-kraj (81,8%) i Klimkovic (78,3%) oraz Frydek-kraj (95,7%), sporo mieszkało osób deklarujących język czeski w okręgach sądowych Bilovec (45,8%) i Bogumin (48,3%). Por. *Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien* 4, 1902, s. 34. Por. *Opavský Týdenník* [dalej OT], 29. 8. 1894, s. 1.

¹⁹ PAVLIK, M.: Ze slezského obecného školství. *Hlidka : Měsíčník vědecký se zvláštěm zřetelem k apologetice a filosofii* 12, 1904, nr 8, s. 561–564; Tamże, nr 9, s. 644–646; Tamże, nr 10, s. 738–742 (przedruk Lex Zeynek); Tamże, nr 11, s. 809–814; Tamże, nr 12, s. 899–903; AUERHAN, Jan – BĚLEHRÁDEK, František – FOUSTKA, Břetislav: *Česká politika, 5: Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky*. Praha 1913, s. 316–317.

²⁰ O školách vůbec a o vzdělavatelně učitelské zvláště. OT, nr 6, 5. 2. 1876, s. 41–42; Tamże, nr 7, 12. 2. 1876, s. 53–55; Tamże, nr 8, 19. 2. 1876, s. 61–62; Tamże, nr 10, 26. 2. 1876, s. 69–70; Kterak vychovávatí českou mládež ve Slezsku. OT, nr 9, 31. 1. 1885, s. 1–2; Tamże, nr 58, 28. 7. 1894, s.1; Slezsko. *Národní listy*, nr 217, 8. 8. 1895, s. 2; Ze Slezska. (Naše organizace). *Pedagogické rozhledy: Věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách* 1897, nr 1, s. 45.

²¹ Jaké školy žádáme. OT, nr 50, 16. 12. 1882, s. 2; Tamże, nr 4, 13. 1. 1894, s. 1; Tamże, nr 13, 13. 2. 1894, s. 3; Z řeči poslance dr Jana Žáčka na obranu českého školství ve Slezsku. OT, nr 33, 28. 4. 1894 (dodatek); Učitel, jaký v české obci nemá býti. OT, nr 54, 14. 7. 1894, s. 1. Zestawienie artykułów poświęconych szkołom, jakie opublikował *Opavský Besedník* zob. OT, nr 3, 10. 1. 1885, s. 1.

²² Np. bogumińskiego Klubu nauczycieli (OT, nr 39, 23. 9. 1876, s. 322; Tamże, nr 51, 16. 12. 1876, s. 419; Tamże, nr 87, s. 3; Tamże, nr 3, 10. 1. 1885, s. 3; Tamże, nr 6, 20. 1. 1894, s. 5–6) czy hrabińsko-opawskiego stowarzyszenia nauczycieli OT, nr 82, 18. 10. 1884, s.5; Tamże, nr 99, 17. 12. 1884, s. 3.

w *žyciu publicznym [dobří apoštolé příslušníků národnosti české jak ve škole tak i v životě veřejném]*²³. Na nauczycieli oddziaływał przykład idący z Czech i Moraw, gdzie od dawna działały dobrze zorganizowane zrzeszenia stowarzyszeń nauczycielskich. Powoli efekty zaczęły przynosić również działania i apele czeskich narodowców, skupionych w Opawie wokół *Opawskiego Tygodnika*, profesorów Antonína Vaška i Josefa Zukala oraz proboszcza dr. Antonína Grudy²⁴. Wobec takich impulsów, także czescy nauczyciele działający na Śląsku zaczęli domagać się swoich praw. Początkowo chodziło im o możliwość używania na równych prawach języka czeskiego w trakcie konferencji nauczycielskich oraz uznania go jako równoprawnego w ramach LLV. Spory o to trwały długo, polaryzowały się też stanowiska narodowe.

Aby walczyć o swoje prawa narodowe, uświadomieni nauczyciele musieli posiadać własne reprezentacje. Najpierw do władz stowarzyszeń nauczycielskich, w regionach z dużym procentem ludności czeskiej, przestano wybierać Niemców oraz osoby opowiadające się za asymilacją do kultury niemieckiej. W 1877 r. nowym przewodniczącym stowarzyszenia w Klimkovicach został Josef Hradil. W maju 1878 r. na czele Klubu Nauczycieli w bogumińskim okręgu sądowym stanął Karel J. Bukovanský (1844–1932)²⁵. Ten ostatni był znanym czeskim działaczem, który w 1870 r. przesiedlił się do Polskiej Ostrawy z Moraw. W 1881 r. Klub, który liczył wtedy ok. 50 członków, zmienił statut i przemianował się na Towarzystwo Nauczycieli w Boguminie. Przełożonym pozostał Bukovanský, zastępcą Johann Pobial – dyrektor z Morawskiej Ostrawy, sekretarzami Adolf Rosypal i Gabriel Stalmach.

W 1882 r. w Hrabyni powstało pierwsze jednoznacznie czeskie stowarzyszenie, Hrabynskie Towarzystwo Nauczycielskie [Učitelská jednota Hrabynská], którego statut zatwierdził 15 listopada 1882 r. Rząd Krajowy w Opawie. Pierwsze zebranie odbyło się 28 grudnia 1882 r., z udziałem 13 nauczycieli i trzech gości²⁶. Początkowo organizacja liczyła 16 członków (oraz 4 wspierających), a przełożonym wybrany został Lev Lakomý, kierownik szkoły w Pusté Polomi²⁷. Później zastąpił go Ludvík Šimoš (1859–1937) – nauczyciel, następnie kierownik szkoły w Malé Lhotě (ob. Dolní Lhotě), działacz najbardziej zasłużony dla rozwoju czeskich organizacji nauczycielskich na Śląsku w początkach ich działania²⁸. W okolicach Hrabyni czescy nauczyciele stanowili większość. Prowincja, w której działali ułatwiała zorganizowanie się, jednak utrudniała szersze oddziaływanie. Na zebraniu 18 września 1884 r. zdecydowano więc o zmianie nazwy na Hrabynsko-opawskie Towarzystwo Nauczycieli [Učitelská jednota Hrabynsko-

²³ K organisaci českého učitelstva ve Slezku. OT, nr 67, 29. 8. 1894 (dodatek); Na obranu našeho učitelstva. OT, nr 15, 21. 2. 1885, s. 1.

²⁴ ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 26. Wcześniej w tym duchu działał krajowy radca szkolny Vincenc Prasek, zanim nie został przeniesiony na Morawy. Por. Slovo našim pp.učitelům. OT, nr 44, 28. 9. 1876, s. 362; Tamże, nr 46, 11. 11. 1876, s. 379. Nie bez znaczenia była działalność seminarium czeskiego w Příborze na Morawach.

²⁵ Sch.Sl. 1877, s. 301, 312; Tamże 1878, s. 140.

²⁶ OT, nr 51, 23. 12. 1882, s. 3. Nieco o początkach TICHOPAD, František: Zpráva o činnosti učitelské jednoty Opavské v prvním desetiletí jejího trvání až do dneška. ŠV, 1, 1904, nr 8, s. 6–7; Tamże, 1, 1904, nr 9, s. 9–10.

²⁷ Zemský archive v Opavě (dalej ZAO), Zemská vláda slezská (dalej ZVS), inv. č. 1330, kart. 1376. Por. První česká jednota učitelská ve Slezsku. Česká škola 5, 1883, nr 3, s. 53.

²⁸ NOVÁK, Rudolf: Ludvík Šimoš : Slezský učitel a vlastenec (1859–1937). Ostrava 1947.

Opavská] i przeniesieniu siedziby do Opawy. Zmianę statutu zatwierdzono 26 stycznia 1885 r., a zebranie konstytucyjne przeprowadzono 1 maja 1885²⁹.

Przez następne kilkanaście lat Hrabyńsko-opawskie Towarzystwo Nauczycieli było jedyną organizacją skupiającą uświadomionych czeskich pedagogów działających w szkołach ludowych na Śląsku Opawskim. Oprócz działalności samokształceniowej i uświadamiającej skierowanej do członków, sformułowano np. postulat, by nauczyciele mogli prowadzić księgi szkolne w języku czeskim. Po roku działalności zrzeszenie liczyło 27 członków i 10 wspierających, z czasem liczebność powoli wzrastała. Działacze narzekali jednak na brak zaangażowania większości członków, co przejawiało się np. niskim udziałem w walnych zebraniach³⁰. Aby nie pracować w pojedynkę Hrabyńsko-opawskie Towarzystwo Nauczycieli przystąpiło do zrzeszenia czeskich organizacji nauczycielskich na Morawach, które zmieniło nazwę na Centralne Zrzeszenie Stowarzyszeń Nauczycielskich na Morawach i Śląsku [Ústřední spolek jednot učitelských na Moravě i ve Slezsku]³¹. W 1894 r. Hrabyńsko-opawskie Towarzystwo Nauczycieli liczyło 73 członków i osiem osób wspierających. Liczba narodowo uświadomionych, nauczycieli czeskich wzrosła więc znacząco.

Zmiany następowały też w innych regionach o znacznym procencie ludności czeskiej. Klimkowskie Towarzystwo Nauczycieli po burzliwej dyskusji zmieniło język urzędowania na czeski na walnym zebraniu 19 listopada 1884 r. W ten sposób nauczyciele zaprzeczyli zarzutom czeskiej prasy, że nie wychowują uczniów w duchu narodowym. Miał to być także kolejny etap samodoskonalenia w nauczaniu w macierzystym języku³². W tymże roku na wniosek K. Bukovanského, Towarzystwo Nauczycieli w Boguminie zaczęło prowadzić protokoły w języku czeskim³³, a w 1886 r. zmieniło nazwę na Towarzystwo Czeskich Nauczycieli Wschodniego Śląska [Spolek českých učitelů Východního Slezska], z siedzibą w Polskiej Ostrawie. W czerwcu 1894 r. wydzieliło się z niego Towarzystwo Nauczycieli Czeskich Powiatu Cieszyńskiego [Spolek českých učitelů hejtmanství těšínského] w istocie grupujące nauczycieli z frydeckiego okręgu sądowego³⁴. Z kolei na nadzwyczajnym walnym zebraniu 16 lipca 1894 r. Hrabyńsko-opawskie Towarzystwo Nauczycieli na wniosek przełożonego L. Šimoša podzieliło się na trzy mniejsze stowarzyszenia: hrabyńskie

²⁹ OT, nr 82, 18. 10. 1884, s. 5; Tamże, nr 83, 22. 10. 1884, s. 3. Do 1894 r. odbyło się 13 walnych zebrań, 55 zwykłych i 3 jubileuszowe. Wygłoszono na nich 93 referaty.

³⁰ Na kilkudziesięciu działaczy stawało się najwyżej kilkunastu, raz tylko dziewięciu (OT, nr 38, 19. 5. 1894, s. 5; Tamże, nr 50, 29. 6. 1894, s. 5).

³¹ Por. *Pedagogické rozhledy: Věstník literárního a pedagogického odboru při Ústředním spolku jednot učitelských v Čechách*, 1897, nr 1, s. 45; BALHAR, Jakub: Počátek a vývoj „Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě”. In: *Šedesát let Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě*. Brno 1930, s. 32.

³² OT, nr 89, 12. 11. 1884, s. 3; Tamże, nr 94, 29. 11. 1884, s. 3. Do oficjalnej zmiany statutu na czeski doszło dopiero w 1898 r.; przyjęto nazwę Učitelská jednota Klimkovská i wystąpiono z LLV.

³³ OT, nr 89, 12. 11. 1884, s. 3. Jednocześnie przystąpiło jako członek do Matice Opavské.

³⁴ Por. BOGUS, Marzena: Schiller nebo Komenský? Učitelské organizace ve Frýdku a okolí před rokem 1918, *Těšínsko* 60, 2017, nr 2, s. 53-74 (w druku).

z siedzibą w Hrabyni, opawskie w Opawie³⁵ i pohorskie, obejmujące okręgi sądowe Bilovec i Vitkov, z siedzibą w miejscu zamieszkania przełożonego, czyli w Slatinie³⁶.

Zmiany organizacyjne związane były z planowanym utworzeniem centralnej organizacji czeskiego nauczycielstwa na Śląsku. Przygotowania prowadził już od 1890 r. wspomniany Josef Hradil, nauczyciel szkoły w Klimkovicach. Początkowo myślano o wspólnym „słowiańskim” związku wraz z nauczycielami polskimi. Przeprowadzono wiele spotkań z działaczami polskiego Kółka Pedagogicznego z Ustronia, przyjęto statut polsko-czeskiego związku. Ostatecznie jednak na walnym zebraniu Kółka Pedagogicznego projekt odrzucono trzema głosami³⁷. Wiosną 1894 r. zaczęto więc finalizować zjednoczenie czeskich jednot nauczycielskich. Po różnych naradach m.in. 7 czerwca w Polskiej Ostrawie, 10 września 1894 r. przyjęto projekt statutu, który J. Hradil przedłożył tegoż dnia do zatwierdzenia. Nastąpiło to 15 listopada 1894 r. i w tym samym dniu zorganizowano zebranie konstytucyjne ÚSČUS³⁸. Jak podkreślały gazety przystąpiły do niego wszystkie istniejące wówczas czeskie stowarzyszenia nauczycielskie, których było pięć³⁹. Obradowano m.in. o płacach śląskich nauczycieli, domagając się takich podwyżek, jakie już wprowadzono na Morawach. Przede wszystkim jednak wyłoniono władze zrzeszenia. Przewodniczącym został L. Šimoš, jego zastępcą Adolf Rosypal, kierownik szkoły w Polskiej Ostrawie (na Hraneczniku). Šimoš pełnił funkcję przewodniczącego kilkanaście lat, dopiero na walnym zebraniu 29 grudnia 1906 r. zastąpił go kierownik szkoły wydziałowej w Polskiej Ostrawie, Šimon Němec. 7 stycznia 1909 r. walne zgromadzenie ÚSČUS wybrało nowym przewodniczącym Gabriela Stalmacha, kierownika z Wielskich Końcyc k. Ostrawy, zastępcą został L. Šimoš⁴⁰.

Centralne Zrzeszenie Nauczycieli Czeskich na Śląsku rozpoczęło działalność składając się z pięciu stowarzyszeń. Rok później dołączyło do niego Pohorskie Towarzystwo Nauczycieli⁴¹. Po upływie dekady, w 1904 r., zrzeszenie nadal składało się z sześciu stowarzyszeń i liczyło 259 członków: cztery organizacje z Opawskiego Śląska (129 członków) oraz dwie ze Śląska Cieszyńskiego (130)⁴². Zmiany nastąpiły dopiero w 1907 r., kiedy z inicjatywy ÚSČUS założono Towarzystwo Nauczycielskie okolic Orłowej [Učitelská jednota na Orlovsku], gdzie około 50 czeskich nauczycieli pozostawało bez własnej organizacji. W tymże roku, również z inicjatywy ÚSČUS, powołano Towarzystwo Czeskich Nauczycielek Prac Ręcznych [Spolek českých učitelek ručních prací ve Slezsku], którego statut zatwierdzono 28 stycznia 1908 r. Ukonstytuowało się w marcu, a na jego czele stanęła Marie Hrdá, nauczycielka z Polskiej Ostrawy. W tym samym czasie zaczęło

³⁵ Obszernie o poczynaniach stowarzyszenia opawskiego, którego statut zatwierdzono 13. 8. 1894 r. TICHOPAD, F[rantišek]: Zpráva o činnosti učitelské jednoty Opavské. ŠV 1, 1904, nr 9, s. 9–10.

³⁶ OT, nr 58, 28. 7. 1894, s. 3–4; Tamże, nr 59, 1. 8. 1894, s. 3, Tamże, nr 60, 4. 8. 1894, s. 5; ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 26. „Pohorská učitelská jednota” ukonstytuowała się dopiero w 1895 r. VMO 1896, s. 29.

³⁷ ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 26. Nieco inaczej sprawę przedstawia *Miesięcznik Pedagogiczny* (dalej MP) 1894, nr 5, s. 57; Tamże, 1896 nr 9, s. 99.

³⁸ ZAO, Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, kart. 1156; OT, nr 32, 25. 4. 1894, s. [5]; nr 50, 29. 6. 1894, s. 5; Tamże, nr 79, z 6. 10. 1894, s. 5. Zmiana statutu nastąpiła 19. 6. 1913 r.

³⁹ *Česká škola*, 1895, nr 1, s. 13. Szersza relacja z komentarzem OT, nr 92 z 24. 11. 1894, s. 3–4.

⁴⁰ ŠV 4, 1906/07, s. 90–91; Tamże, 6, 1908/09, s. 85–86.

⁴¹ Pierwsze zebranie zarządu nastąpiło 6. 12. 1894. Por. OT, nr 99, 19. 12. 1894 (dodatek); VMO 6, 1896, s. 29.

⁴² ŠV 1, 1904, s. 5–10. STALZER, Franz: *Schlesischer Schul- und Lehrer- Schematismus*. Jägerndorf 1906, s. 193–194 wymienia sześć stowarzyszeń, 280 członków.

organizować się Towarzystwo Nauczycielek i Piastunek Macierzy Szkolnej [Jednota učitelů a pěstounek škol matičních]⁴³. Przede wszystkim jednak rosła liczba członków Towarzystwa Czeskich Nauczycieli Wschodniego Śląska, grupującego czeskich nauczycieli pracujących w szkołach w Polskiej Ostrawie i okolicy (od 102 członków w 1904 r. do 140 w 1912 r.). Na walnym zebraniu 19 października 1911 r. nastąpiła zmiana nazwy na Polsko-ostrawskie Towarzystwo Nauczycieli [Učitelská jednota Polskostravská]. Według nowego statutu, stowarzyszenie miało działać na terenie całego Śląska, włącznie z tzw. morawskimi enklawami⁴⁴.

Stosownie do tego wzrastała liczebność centralnego zrzeszenia czeskich nauczycieli⁴⁵. W 1912 r. do ÚSČUS należało dziewięć stowarzyszeń, w tym siedem grupujących nauczycieli szkół ludowych, liczących razem 459 członków (440 oraz 19 z enklaw)⁴⁶. Mimo tego pozostawało najmniejszym z działających na Śląsku Austriackim nauczycielskich central związkowych⁴⁷. By mieć większą legitymację dla swoich działań, władze ÚSČUS starały się objąć jurysdykcją wszystkich nauczycieli pracujących w szkołach z czeskim językiem nauczania, wciąż jednak kilkudziesięciu pozostawało poza organizacją. Niekiedy nauczyciele tworzyli kolejne stowarzyszenia, bez wiedzy ÚSČUS⁴⁸.

Słabością oddziaływań ÚSČUS był brak własnego organu prasowego. Informacje o działalności publikowano w czasopiśmie *Národ a škola*, wydawanym w Valašském Meziříčí, w którym zamieszczano jedynie nieliczne wzmianki o śląskim szkolnictwie⁴⁹. Działające na Śląsku Austriackim czeskie gazety często przedstawiały sprawy szkolne zgodnie z własną linią polityczną, jak np. *Opavský Týdeník* i *Noviny Těšínské*, które ściśle współpracowały z katolickim klerem i nie podobała im się liberalna orientacja większości nauczycieli. O potrzebie własnego czasopisma nauczycielscy działacze dyskutowali długo – także na zebraniu konstytucyjnym ÚSČUS⁵⁰. *Školský věstník*, redagowany przez Adolfa Sokola, zaczął ukazywać się dopiero z początkiem 1904 r. Jak napisano w pierwszym numerze, czeskie nauczycielstwo broniło swoich interesów w czasopiśmie morawskich i czeskich, co jednak trwałych efektów przynieść nie mogło. Wiele zyskanych w szkolnej praktyce doświadczeń poszło przez to w zapomnienie, praca czeskich nauczycieli pracujących w szkołach na Śląsku nie była więc doceniana. Oprócz samokształcenia i doskonalenia nauczycieli, celem czasopisma miało być ułatwienie porozumienia

43 ZAO, ZVS, inv. č. 1330, kart. 1401. ŠV 4, 1906/07, s. 170; Tamże 5, 1907/08, s. 21, 49.

44 ZAO, Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, kart. 882.

45 Dane za lata 1895–1902 za VMO 7, 1897, s. 80–81; Tamże, 9, 1899, s. 48–49; Tamże, 9, 1901, s. 51; Tamże, 10, 1902, s. 79; Tamże, 11, 1903, s. 96. Tu także sprawozdania roczne poszczególnych stowarzyszeń.

46 ČERNÍN, Lev F. (red.): *Kalendář slezských učitelů. Školní rok 1911–1912*. Štítina-Lhota u Opavy [1912], s. 64. STALZER, F.: *Schlesischer Schul- und Lehrer-Schematismus*. Jägerndorf 1912 podaje 436 członków.

47 LLV liczył w 1912 r. 1602 członków, Polskie Towarzystwo Pedagogiczne w Cieszynie (dalej PTP) – 508. Tamże, s. 135–139.

48 Tak powstało np. Pěvecké združeni českých učitelů (ŠV 4, 1906/07, s. 91–92). Nie należał do ÚSČUS Český Ústřední spolek učitelů živnostenských, kupeckých a hospodářských škol pokračovacích ve Slezsku, zarejestrowany w 1912: (ZAO, Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, kart. 1061).

49 Np. artykuł anonimowego nauczyciela ze Śląska pt. Školské poměry ve Slezsku. *Národ a škola* 6, 1885, s. 125, 149–150, 160.

50 OT, nr 54, 14. 7. 1894, s. 9. W 1900 r., na fali kolejnej próby zbliżenia słowiańskiego pertraktowano z PTP o zmianę MP we wspólne pismo polsko-czeskie, ale do umowy nie doszło (ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 27). Nie potwierdza tego kwerenda MP.

z poszczególnymi stowarzyszeniami oraz ich członkami, a także umożliwienie dyskusji o ważnych dla środowiska problemach⁵¹. Drugą intencją była mobilizacja czeskich nauczycieli. Jak pisano w jednym z artykułów na Śląsku Austriackim po 1873 r. starszych nauczycieli, którzy nie znali języka niemieckiego, posyłano na emeryturę. Na ich miejsce przysyłano młodzieńców po niemieckim seminarium, którzy starali się siebie i swoich uczniów „ukulturalnić”. Artykuł kończyła proklamacja, iż zrzeszenie oraz jego gazeta powstały, aby walczyć w sprawie *zapomnianej gałęzi czeskiego narodu na Śląsku* [*zapomenuté větve českého naroda ve Slezsku*] i by czeska publiczność o tym usłyszała⁵².

Statutowym celem organizacji nauczycielskich było rozwijanie działalności uświadamiającej narodowo i pedagogicznie oraz dydaktycznej wśród nauczycieli. Na co dzień realizowano to w ramach poszczególnych stowarzyszeń. Rolą ÚSČUS było koordynowanie pracy stowarzyszeń oraz podejmowanie inicjatyw istotnych dla ogółu nauczycieli, w tym reprezentowanie grupy pedagogów śląsko-czeskich wobec innych zrzeszeń nauczycielskich oraz względem władz państwowych i oświatowych⁵³. Jednym z pierwszych kroków publicznych ÚSČUS był udział przedstawicieli organizacji w 1895 r. w wystawie etnograficznej w Pradze, która miała podkreślić osiągnięcia i jedność narodu czeskiego. W tymże roku zarząd ÚSČUS wystosował też do Krajowej Rady Szkolnej protest przeciwko propozycji biskupa wrocławskiego, kardynała Georga Koppa, aby to nauczyciele – zamiast księży – uczyli religii w szkołach⁵⁴.

Początkowo jednak władze ÚSČUS najwięcej uwagi poświęcały zabiegom dotyczącym poprawy materialnych warunków pracy nauczycieli. Punktem wyjścia był zapis ustawy z 1869 r., który stanowił, że nauczyciel w szkole ludowej powinien zarabiać tyle, by mógł całkowicie poświęcić się swojej pracy i nie musiał szukać dodatkowego zarobku. Nigdy nie udało się tego osiągnąć, m.in. ze względu na ogólność ustawowego zapisu. Działacze nauczycielscy w monarchii austro-węgierskiej przekształcili go więc w postulat zrównania pensji nauczycieli z płacami urzędników państwowych. Od 1895 r. ÚSČUS, w pismach do Krajowej Rady Szkolnej oraz Sejmu Krajowego w Opawie, domagał się wraz z LLV i Polskim Towarzystwem Pedagogicznym podwyżek płac. Kolejna akcja miała miejsce wówczas 1897 r. Obiecano nauczycielom reformę sposobu naliczania płac⁵⁵, ale wciąż ją odkładano. Przeciwno stałemu odkładaniu podwyżek, po pertraktacjach z LLV, zorganizowano w Opawie publiczną manifestację nauczycieli. Doszło do niej w kwietniu 1900 r. i zrobiła wrażenie na władzach krajowych⁵⁶. W grudniu 1900 r. złożono kolejną petycję o poprawę wynagrodzeń. Podwyżki nauczyciele uzyskali dopiero w 1901 r., wraz z regulacją stosunku

51 *Náš postup a úkol*. ŠV, nr 1, 20. 1. 1904, s. 1–2. Por. KAMRÁDEK, A.: *Naše národní poslání*. ŠV, nr 1, 20. 1. 1904, s. 2–4; Tamże, nr 2, 20. 1. 1904, s. 5–6; Tamże, nr 3, 20. 3. 1904, s. 6–7. Ukazywał się początkowo raz na miesiąc, później co dwa tygodnie.

52 *České školy a čeští učitelé ve Slezsku*. ŠV, nr 3, 20. 3. 1904, s. 1–6.

53 Co nie przeszkadzało poszczególnym jednostom występować samodzielnie w tychże sprawach; np. Jednota opavská uchwaliła kilka interwencji o poprawę materialnych stosunków nauczycieli.

54 ŠIMOŠ, L.: *Ústřední spolek*, s. 27. W 1898 r. wysłano komisji podręcznikowej w Pradze postulaty dotyczące większego reprezentowania Śląska w czeskich czytankach.

55 Od 1870 r. pensja nauczyciela zależała od klasy do jakiej zaliczono szkołę, w której pracował. Planowana reforma polegać miała na powiązaniu płacy nauczycieli z ich kompetencjami i stażem pracy w szkole. Por. BOGUS, M.: *Nauczyciele*, s. 266–270.

56 VMO 9, 1901, s. 51; ŠIMOŠ, L.: *Ústřední spolek*, s. 27. Punktem wyjścia było posiedzenie przedstawicieli trzech central nauczycielskich w styczniu 1899 r., na którym postanowiono przeprowadzić protestacyjne zebranie wszystkich nauczycieli (13 kwietnia). Por. MP 1899, nr 1, s. 4, s. 25–30; Tamże, nr 5, s. 57–58.

prawnego nauczycieli w postaci tzw. Listy Osobowej⁵⁷. Pozytywne efekty reformy pochłoniął jednak wzrost cen, jaki zaczął być notowany w monarchii na początku XX stulecia. ÚSČUS oraz inne centrale nauczycielskie starały się temu przeciwdziałać domagając się dodatków drożyznianych⁵⁸. W kolejnych latach ÚSČUS brał udział we wszystkich akcjach mających na celu poprawę sytuacji materialnej i prawnej nauczycieli⁵⁹, m.in. we wspólnej manifestacji w Wiedniu 2 listopada 1907 r. Jednogłośnie uchwalono tu postulat uzupełnienia paragrafu 55 ustawy szkolnej z 1869 r. o zapis, że płace nauczycieli będą zrównane z XI–VIII klasą wynagrodzenia urzędników⁶⁰. ÚSČUS występował też przeciwko innym, niekorzystnym dla nauczycieli finansowym decyzjom władz oświatowych⁶¹.

Drugim bardzo ważnym polem działalności była walka o uzyskanie wpływu na sprawę szkoły, w czym również współpracowano z niemieckim LLV oraz polskim PTP. Większe efekty przynosiła współpraca z posłami czeskimi (Hruby, Stratil) i polskimi w Sejmie Śląskim w Opawie, którzy przekazywali zrzeszeniom nauczycielskim informacje o bieżących pracach sejmowych w kwestiach oświaty. Dzięki interwencji posłów słowiańskich ÚSČUS i PTP wypowiadały się co do treści ustawy oświatowej z 1901 r., później opiniowały postanowienia ordynacji szkolnej i nauczania, która weszła w życie w 1905 r. Wraz z innymi centralami nauczycielskimi, ÚSČUS występował z własnymi postulatami zmian ustawodawczych w oświacie. Wysłano m.in. petycję do Sejmu o zaliczeniu do pensum lat przepracowanych przed złożeniem nauczycielskiego egzaminu kwalifikacyjnego (udało się wywalczyć zaliczenie dwóch lat). W 1902 r. w petycji do Sejmu domagano się zniesienia paragrafu o nadzwyczajnej drodze zaliczenia do Statusu Osobowego. W 1906 r. ÚSČUS wraz z LLV oraz PTP podpisali wspólną petycję o obniżenie wieku emerytalnego (przejście na emeryturę po 35 latach pracy), co udało się uzyskać zapisem ustawy z 1914 r.⁶². Postulowali również podniesienie poziomu wykształcenia nauczycieli⁶³.

Ostatecznie działacze ÚSČUS sformułowali program odnoszący się do wewnętrznego funkcjonowania szkół (z wykorzystaniem doświadczeń nauczycieli czeskich z Czech i Moraw), jako propozycję na krajową konferencję nauczycielską w 1909 r. Deklarowali w nim, że ÚSČUS jest przeciwny upaństwowieniu ogółu szkół elementarnych i zatrudnianiu okręgowych inspektorów szkolnych na stały etat. Domagali się od nauczycieli ukończenia seminarium pedagogicznego – jako podstawy przygotowania zawodowego – i dodatkowych, doksztalających kursów abiturienckich. Postulowali, by

⁵⁷ Szerzej BOGUS, M.: *Nauczyciele*, s. 272–277.

⁵⁸ W 1906 r. wszystkie trzy centralne zrzeszenia nauczycielskie działające na Śląsku Austriackim złożyły do sejmu petycję o 20% dodatek drożyzniany, gdyż takie przyznano urzędnikom państwowym. Z reguły otrzymywali niższe. ŠV 4, 1906/07, s. 92, 99–100; Tamże, 1910–11, s. 33; Tamże, 1911/12, s. 73, 85–87, 128; Tamże, 1912/13, s. 86.

⁵⁹ Np. aby nauczycielom zatrudnionym wcześniej w szkołach prywatnych, lata te zaliczone były do okresu służby. ŠV 7, 1909/10, s. 128–134.

⁶⁰ ŠIMOŠ, L.: *Ústřední spolek*, s. 28. ŠV 5, 1907–1908 s. 21; Tamże, 1908/09, s. 113–118. Brali udział w deputacjach do najwyższych instancji oświatowych. Tamże, 1909/10, s. 236–240; Tamże, 1911/12, s. 131.

⁶¹ Np. po ustawie z roku 1901 Krajowa Rada Szkolna odmawiała remuneracji nauczycielom, prowadzącym zajęcia za chorych kolegów. W 1906 r. starano się o zwiększenie remuneracji za nauczanie męskich prac ręcznych. ŠV 1, 1904, nr 4, s. 9–11.

⁶² ŠV 4, 1906/07, s. 91–92; Tamże, 1908/09, s. 65–66.

⁶³ ŠV 6, 1908/09, s. 65–66.

maksymalna liczba uczniów w seminarium wynosiła 30, w szkołach wydziałowych 40, a powszechnych 50. Z propozycji nauczycieli czeskich przejęto postulaty, aby krajowe konferencje odbywały się co trzy lata, a nauczyciele przechodzili na emeryturę po 35 latach pracy oraz utrzymanie interkonfesyjnego charakteru szkół. Była również mowa o tym, że wynagrodzenie nauczycieli powinno rosnać automatycznie, jak w przypadku pensji urzędników. Nauczycielki prac ręcznych miałyby uczyć dziewczęta również gimnastyki i gospodarstwa domowego, powinny mieć zatem lepsze przygotowanie, w tym wykształcenie pedagogiczne i więcej zarabiać⁶⁴. W czasie debat nad kolejną nowelizacją śląskiej ustawy szkolnej (weszła w życie w 1914 r.), konsultowano się także z działaczami ÚSČUS, aczkolwiek nie byli oni tak słyszani jak członkowie LLV⁶⁵. Często interweniowali też w niekorzystnych dla nauczycieli decyzjach władz oświatowych, np. przeciwko częstej praktyce obsadzania miejsc nauczycielskich przez rady szkolne jako tymczasowe, z tendencją przedłużania tego stanu⁶⁶.

W miarę możliwości ÚSČUS starał się wpływać na poziom wykształcenia śląskoczeskich nauczycieli, by uzyskiwali kompetencje do nauczania w szkołach wydziałowych. Pertraktowano z kierownictwem czeskiego seminarium nauczycielskiego w Polskiej Ostrawie w kwestii organizowania stosownych kursów, jednak nie zgodziła się na takowe Krajowa Rada Szkolna. Zachęcano też członków stowarzyszenia do udziału w kursach uniwersyteckich, przeznaczonych dla nauczycieli z Moraw (początkowo bez większego odzewu)⁶⁷.

W sprawach dotyczących poprawy statusu materialnego i prawnego nauczycieli, ÚSČUS wielokrotnie występował wspólnie nie tylko z PTP, ale też z LLV. W 1897 r. zarząd ÚSČUS poparł wnioski PTP, aby – dla lepszej obrony swoich interesów – trzy narodowe centrale nauczycielskie złączyły się w jedno wielkie zrzeszenie z trzema narodowymi sekcjami. Pomysł nie doczekał się realizacji bowiem niemieccy działacze nauczycielscy nie chcieli słyszeć o równości w proponowanym związku⁶⁸. Współpraca z niemiecką organizacją nauczycielską była koniecznością, jednak drugim zasadniczym celem ÚSČUS było przeciwstawienie się dominacji Niemców w szkołach i życiu publicznym, powstrzymanie stopniowej germanizacji słowiańskiej ludności regionu. Jej najwyraźniejszym i realnym przejawem był przymus nauczania słowiańskich dzieci języka niemieckiego, przeciw czemu od dawna protestowali zarówno czescy, jak i polscy politycy. Niezgodę na taki stan rzeczy odnotowywano także w artykułach prasowych⁶⁹. ÚSČUS już w 1896 r. wystosował pierwszą petycję o zniesienie Lex Zeynek, potem jeszcze wielokrotnie występował w tej sprawie, samodzielnie lub z innymi czeskimi lub polskimi instytucjami⁷⁰. Niestety mimo starań, nie osiągnięto skutku.

64 Postulowano wprowadzenie koedukacji w szkołach wydziałowych, gdzie nie było możliwości urzędzenia osobnych klas. ŠV 6, 1908/09, s. 201–202.

65 ŠV 8, 1910/11, s. 33; Tamże 9, 1911/12, s. 133–134; Tamże 10, 1912/13, s. 31, 189.

66 Albo dopuszczeniu 100 uczniów w klasach paralelnych, kiedy Ustawa dopuszczała maksymalnie 80 uczniów w klasie. Tzw. paralelki urządzano wyłącznie dla dzieci czeskich i polskich. ŠV, 1908/09, s. 65–66, 74–77.

67 ŠV 1, 1904, nr 4, s. 9–11; Tamże 2, 1905, nr 3, s. 10; Tamże, nr 6, s. 13; Tamże, nr 7, s. 10; Tamże, nr 10, s. 6; Tamże 4, 1906/07, s. 91–92; Tamże 6, 1908/09, s. 59–60; ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 28.

68 Tamże, s. 27. Por. MP 1896, nr 8 s. 89, Tamże, 1897, nr 1 s. 8; Tamże, 1899 nr 3, s. 25–30.

69 GAWRECKI, Dan: Německé školy na Těšinsku 1848–1918. In: SPYRA, Janusz (red.): *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*. Cieszyn 2001, s. 271–274.

70 ŠV 4, 1906/07, s. 91–92; Tamże 6, 1908/09, s. 38–42, 65–66.

Inną kwestię, której ÚSČUS poświęcało w imieniu czeskich stowarzyszeń wiele uwagi, była sprawa języka obrad konferencji nauczycielskich, które zgodnie z ustawą były obowiązkowe. Ostatecznie temat przybrał postać postulatu rozdzielenia spotkań na sekcje językowe, albo osobne konferencje – według języka narodowości nauczycieli. W październiku 1902 r. delegacja ÚSČUS udała się w tej sprawie do krajowego inspektora szkół ludowych, Karla Vyhliďala, domagając się podziału powiatowych konferencji szkolnych⁷¹. Ostateczne rozdzielenie konferencji nastąpiło w okręgach szkolnych frysztańskim i frydeckim w 1907 r., a na opawskim (wieś) w roku następnym⁷². W 1907 r. ÚSČUS wysłał do władz śląskich petycję, aby do Krajowej Rady Szkolnej powołano nauczyciela narodowości czeskiej⁷³, a nie tylko niemieckiej. W efekcie do składu rady powołano przewodniczącego ÚSČUS Š. Němca.

ÚSČUS promowała również inne formy przeciwstawiania się wpływom niemieckim, np. żądała możliwości wypisywania przez nauczycieli druków dla urzędów podatkowych tylko w języku czeskim, zamiast dopuszczalnych niemieckich lub czesko-niemieckich⁷⁴.

W walce z dominacją kultury niemieckiej naturalnym sojusznikiem czeskich nauczycieli skupionych w ÚSČUS, było założone w 1896 r. Polskie Towarzystwo Pedagogiczne w Cieszynie. Działacze obu central nauczycielskich współpracowali ze sobą na rozmaitych polach, choć z różnym skutkiem⁷⁵. Kilkakrotnie wracano do koncepcji zjednoczenia słowiańskiego ruchu nauczycielskiego na Śląsku Austriackim. Jedną z takich prób podjęto w ramach tzw. neoslawizmu, który stawiał sobie za cel zjednoczenie politycznych partii słowiańskich działających w monarchii, a który był inicjatywą przede wszystkim partii młodoczeskiej oraz Karla Kramařa. Przy okazji zjazdu słowiańskiego w Pradze w 1908 r. odbył się także zjazd nauczycieli słowiańskich wszystkich krajów koronnych monarchii (za wyjątkiem Węgier), na którym powołano do życia Związek Nauczycielstwa Słowiańskiego w Przedlitawii [Svaz slovanského učitelstva v Rakousku]. Działacze ÚSČUS byli mocno zaangażowani w organizację zjazdu, a w czasie jego trwania, w części poświęconej pozaszkolnemu wychowaniu narodowemu, Šimon Němec przedstawił główny referat. Na zjazd zaproszono także PTP, ale delegaci tej organizacji od początku wykazywali dużą rezerwę wobec poczynań czeskich gospodarzy, i przystąpili do Związku Nauczycielstwa Słowiańskiego w Przedlitawii dopiero na przełomie lat 1912 i 1913. Przyczyną była rywalizacja o szkoły pomiędzy Czechami a Polakami w zagłębiu karwińskim, której podstawą był czesko-polski spór narodowościowy trwający co najmniej od końca XIX w., w mieszanych narodowościowo regionach Śląska Cieszyńskiego⁷⁶.

Rezygnacja ze stworzenia na Śląsku Austriackim wspólnego instytucjonalnego frontu przeciwko Niemcom, otwierała drogę do podnoszonego co najmniej od 1897 r. planu zjednoczenia czeskiego ruchu nauczycielskiego, w postaci federacji centralnych zrzeszeń nauczycielskich działających w różnych krajach. Związane to było z zacieśnianą współpracą

⁷¹ Spotkało się to z częściowym sukcesem: najpierw wszyscy musieli wysłuchać urzędowego sprawozdania inspektora po niemiecku, po czym rozdzielić się na sekcje językowe. Por. VMO 11, 1903, s. 96.

⁷² ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 27; szerzej BOGUS, M.: Nauczyciele, s. 246–249.

⁷³ ŠV 4, 1906/07, s. 107.

⁷⁴ Wspierając następnie tych, którzy musieli z tego powodu płacić kary administracyjne, albo ponosili inne konsekwencje. ŠV 8, 1910/11, s. 90–92.

⁷⁵ Przykładowo ŠV 7, 1909/10, s. 72–73, 83.

⁷⁶ O czym krótko SPYRA, J.: Bez strażaków i trąbek, s. 149–161. Por. HERMAN, Karel – SLÁDEK, Zdeněk: *Slovanská politika Karla Kramáře*. Praha 1971, s. 25–36.

z morawskimi stowarzyszeniami⁷⁷ oraz działającym na Morawach Centralnym Zrzeszeniem Czeskich Stowarzyszeń Nauczycielskich. Od lat zapraszało ono przedstawicieli ÚSČUS na swoje walne zebrania, albo na ogólne zjazdy nauczycielstwa czeskiego, organizowane wspólnie z paralelną organizacją w Czechach [Ústřední spolek jednot učitelských v Čechách]. W 1903 r. przedstawiciele ÚSČUS uczestniczyli w zjeździe w Brnie, i w efekcie związek przyjął za swój uchwalony tu program kulturalny. W 1905 r. delegaci ÚSČUS brali udział w manifestacyjnym zlocie czeskiego nauczycielstwa, domagającego się podniesienia wykształcenia nauczycieli. Z kolei na walne zebrania ÚSČUS zapraszano nauczycieli z Moraw i Czech⁷⁸. Od dawna wykorzystywano w śląskich szkołach podręczniki i inne czeskie książki publikowane na Morawach i w Czechach, organizowano wycieczki nauczycieli na Morawy, a dzieci śląskich np. do Pragi. Nauczyciele skupieni w ÚSČUS angażowali się zresztą we wszystkie sprawy ważne dla czeskiej wspólnoty narodowej, np. świętując ważne dla niej jubileusze (najczęściej J. A. Komeńskiego, uważanego za największego czeskiego pedagoga) i organizując zbiórki pieniężne: na rzecz Macierzy Opawskiej [Matice opavská], czy też Czechów mieszkających w Wiedniu, którym władze austriackiej stolicy odmawiały prawa do prowadzenia szkół w języku macierzystym, finansowanych ze środków publicznych⁷⁹. ÚSČUS był także członkiem licznych czeskich organizacji kulturalnych⁸⁰.

Nie oznacza to, że kontakty czeskich nauczycieli ze Śląska i np. z Moraw były bezproblemowe. Pretensje o odmienne traktowanie mieli nauczyciele zatrudniani w szkołach Centralnej Macierzy Szkolnej [Ústředni Matice školská], czescy nauczyciele z Moraw uskarżali się na dyskryminację przy uzyskiwaniu posad w szkołach na Śląsku. W tej sprawie ÚSČUS ich poparło, wysyłając w 1904 r. petycję do Krajowej Rady Szkolnej, protestując przeciwko pomijaniu kandydatów po seminarium w Příboře przy zatrudnianiu nauczycieli. Inaczej zareagowano w przypadku prośby nauczycieli z Moraw, reprezentowanych przez Krajowe Stowarzyszenie Nauczycieli Czeskich Szkół Wydziałowych na Morawach, by mogli obejmować stanowiska kierownicze w szkołach wydziałowych na Śląsku. Zarząd ÚSČUS był przeciwny: uważano, że zamknie to drogę awansu śląskim nauczycielom (a wiele takich miejsc nie było)⁸¹. Z niejasnych powodów, ogromny opór części śląskich nauczycieli wzbudziła decyzja walnego zebrania ÚSČUS, aby każdy członek prenumerował *Pedagogické Rozhledy*, uznane za najlepsze czeskie czasopismo pedagogiczne. Powszechnie je oddawano, a niektórzy woleli nawet z tego powodu zrezygnować z członkostwa w ÚSČUS⁸².

Ostatecznie po wielu spotkaniach roboczych⁸³, na zebraniu w Ołomuńcu 2 lutego 1910 r. powstała Centralna Rada Czeskich Krajowych Organizacji Nauczycielskich dla

⁷⁷ Odbywały się np. wspólne zebrania śląskich i morawskich stowarzyszeń nauczycielskich. ŠV 4, 1907, s. 161–164; 5, 1907/08, s. 106; Tamże 7, 1909/10, s. 50, 72–73; Tamże 9, 1911/12, s. 61–62.

⁷⁸ Na walnym zebraniu ÚSČUS w 1904 r. prof. František Drtina miał wykład *O reformie wykształcenia nauczycieli*. ŠIMOŠ, L.: Ústřední spolek, s. 27–28.

⁷⁹ Np. ŠV 1, 1904, nr 10, s. 11; Tamże 2, 1905, s. 1–3.

⁸⁰ Np. Związku Oświatowego [Osvětový svaz] i Stowarzyszenia Komeńskiego [Jednota Komenský] w Pradze 3, 1906, nr 3, s. 24; Tamże 4, 1906/07, s. 39.

⁸¹ ŠV 2, 1905, nr 5, s. 8; Tamże 6, 1908/09, s. 21, 129; Tamże 7, 1909/10, s. 106–108, 127, 128–134, 164.

⁸² ŠV 5, 1907/08, s. 21; Tamże 6, 1908/09, s. 113–118; Tamże 7, 1909/10, s. 72–73, 106–108; Tamże 8, 1910/11, s. 55, 97–100; Tamże 9, 1911/12, s. 61–62, 74–75.

⁸³ ŠV 4, 1906/07, s. 103–104; 5, 1907/08, s. 21; Tamże 7, 1909/10, s. 72–73.

Czech, Moraw, Śląska i Dolnej Austrii [Svaz zemských ústředních organizací učitelských v Král. Českém, na Moravě, ve Slezsku a v D. Rakousech]. Czeskich nauczycieli ze Śląska reprezentowali: przełożony ÚSČUS G. Stalmach oraz sekretarz J. Zajíc. Miało to być dobrowolne połączenie działających czeskich centralnych zrzeszeń nauczycielskich dla koordynacji działań⁸⁴. Wcześniej przedstawiciele czeskich pedagogów trafili do organizacji politycznych reprezentujących śląskich Czechów, mianowicie do śląskiej sekcji Czeskiej Rady Narodowej. Delegowano do niej L. Šimoša i F. Madera, jako przedstawicieli Śląska Opawskiego, oraz Š. Němca i F. Kovala – ze Śląska Cieszyńskiego⁸⁵.

Šimon Němec podsumowując w 1908 r. kilkanaście lat działalności ÚSČUS napisał, że związek *nie wykonał tego, co chciał, lecz tylko to, co mógł* [nevykonał co chtěl, leč jen co mohl]. Także kolejne sprawozdania przedstawiane na walnych zebraniach ÚSČUS były raczej dość pesymistyczne⁸⁶. Jednak działacze świadomi byli także własnych osiągnięć. Wspomniany Š. Němec podkreślał postęp, jaki dokonał się w czeskim szkolnictwie ludowym. Wskazał, że wcześniej istniały tylko jedno i dwuklasowe szkoły z czeskim językiem nauczania, teraz natomiast działał szereg wyżej zorganizowanych szkół oraz trzy szkoły wydzielone i czeskie seminarium w Polskiej Ostrawie. Z małymi wyjątkami nauczyciele w tychże placówkach prowadzili korespondencję urzędową po czesku, a konferencje realizowane w języku niemieckim, zastąpione zostały czeskimi. Przede wszystkim podkreślał, że narodowo uświadomione nauczycielstwo garnęło się do pracy we wszystkich stowarzyszeniach i organizacjach nastawionych na duchowe i materialne „podniesienie” czeskiego ludu, dbało także o swoje doksztalcenie zawodowe.

W dużej części dzięki działalności stowarzyszeń nauczycielskich oraz będącego ich reprezentacją ÚSČUS, czeskiej wspólnocie udało się znacząco zmienić na swoją korzyść stosunki narodowe panujące na Śląsku Austriackim.

Summary

Central Association of Czech Teachers in Silesia [Ústřední spolek českých učitelů ve Slezsku] in the Years 1894–1918

Marzena Bogus – Janusz Spyra

A fully organised movement of teachers in the Austrian Empire started forming only after the political reforms of 1859, based on the associations law of 1867. Another significant development was the liberal law about primary schools from 14th of May, 1869. Revoking religious division in schools allowed teachers working in primary education to function as a single unit with shared interests. There was above all an increase in the quality of schools and the financial situation of teachers, but also the improvement in the preparation of teachers for their job. The first teacher associations in Austrian Silesia were founded in 1868 and its members experienced no religious or ethnic discrimination. In 1871, many of them came together and founded the Austrian-Silesian National Teachers' Association [österr.-schles. Landes-Lehrerverein], and other associations soon joined it. Czech teachers operating in greater numbers in these parts of Austrian Silesia originally operated in so-called general associations. The first Czech Teachers' Association of Hrabyně was founded in 1882 and three years later, it was transformed into the Opava-Hrabyně Teachers' Association and was headquartered in Opava. General associations in Klimkovice and Bohumín (later in Polish Ostrava) also changed to become expressly Czech. In 1894, the Central Association of Czech Teachers in Silesia was founded, which combined all local Czech

⁸⁴ ŠV 7, 1909/10, s. 142–144.

⁸⁵ ŠV 6, 1908/09, s. 65–66.

⁸⁶ Np. sprawozdanie ÚSČUS za lata 1911 i 1912. ŠV 10, 1912/13, s. 105–106.

teachers' organisations; there were nine of them in the area until the start of the First World War. The association fought against the dominance of the German language in local schools and its activities were aimed at preserving the Czech national spirit of teachers employed in Czech-language schools, as well as of the students and their parents.